

UDK: 34(045)(575.1)

Dilfuza ABDULLAYEVA,
PhD, dotsent v.b., Toshkent davlat yuridik universiteti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: abdullayeva.d@tsul.uz, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8436-2338>

O'zMPU dotsenti, PhD N.Axmedova taqrizi asosida

METHODOLOGY OF FORMING PROFESSIONAL LEXICAL SKILLS IN STUDENTS THROUGH LEGAL DICTIONARIES

Annotation

This article analytically explores the methodological framework for cultivating professional lexical skills in law students through deliberate engagement with specialized lexicographical resources. Particular emphasis is placed on accelerating oral and communicative competence within the paradigm of English for Specific Purposes (ESP). The research demonstrates that systemic dictionary utilization allows the student to dismantle semantic barriers, successfully navigate polysemy, and achieve high precision in implementing professional terminology within legal discourse.

Key words: legal dictionary, lexical competence, student, methodology, ESP, legal terminology, semantic boundary, communication, professional skill, law.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ ЮРИДИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ

Аннотация

В данной статье аналитически представлена методика формирования профессиональных лексических навыков у студентов юридических направлений посредством целевой работы со специальными юридическими словарями. Особое внимание уделено развитию речевой и коммуникативной компетенции в рамках преподавания английского языка для специальных целей (ESP). В исследовании обосновано, что системная работа со словарем позволяет студенту преодолевать семантические барьеры, успешно справляться с полисемией и точно применять профессиональную терминологию в юридическом дискурсе.

Ключевые слова: юридический словарь, лексическая компетенция, студент, методика, ESP, юридическая терминология, семантическая граница, коммуникация, профессиональный навык, право.

HUQUQIY LUG'ATLAR ORQALI TALABALARDA KASBIY LEKSIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Аннотация

Mazkur maqolada maxsus huquqiy lug'atlar bilan maqsadli ishlash orqali huquqshunoslik yo'nalishi talabalarining kasbiy leksik ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi tahliliy bayon etildi. Unda maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) doirasida talabalarining nutqiy va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasiga urg'u berildi. Tizimli lug'at ustida ishlash jarayoni talaba tomonidan semantik to'siqlarni yengib o'tish hamda yuridik diskursda professional terminologiyani aniq qo'llash imkoniyatini yaratishi asoslandi.

Kalit so'zlar: huquqiy lug'at, leksik kompetensiya, talaba, metodika, ESP, yuridik terminologiya, semantik chegara, muloqot, kasbiy ko'nikma, huquq.

Kirish. Globallashuv va huquqiy islohotlar jadallashgan bugungi kun taraqqiyotida yuridik kadrlarning xalqaro professional muloqot darajasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Axborot makonining kengayishi bo'lajak huquqshunoslardan nafaqat milliy qonunchilikni, balki xalqaro huquqiy me'yorlarni, terminologik tizimlarni va kasbiy chet tili leksikasini chuqur o'zlashtirishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Biz oliy ta'lim sifatini oshirish, talabalarining mustaqil fikrlashi va zamonaviy bilimlarni, ayniqsa, xorijiy tillarni mukammal egallashlari uchun barcha sharoitlarni yaratishimiz zarur". Zero, bugungi kun talabasi faqat umumiy nutqiy ko'nikmalar bilan cheklanib qolmasdan, yuksak intellektual va professional ma'naviyat, chuqur tahliliy tafakkur va sohaviy leksik bazaga ega bo'lishi lozim [1]. Tadqiqot muammosi. Oliy yuridik ta'lim tizimida talabalarining kasbiy leksik kompetensiyasini rivojlantirish, ayniqsa, ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish (ESP – English for Specific Purposes) bosqichida murakkab pedagogik

jarayon hisoblanadi [2]. Yuridik terminologiya o'zining qat'iy semantik chegaralari, muayyan kontekstlarda bir ma'nolilik kasb etishi va o'ziga xos ko'p ma'nolilik (polisemiya) xususiyatlari bilan boshqa soha leksikasidan tubdan farq qiladi [3]. Masalan, kundalik tilda keng qo'llaniladigan "remedy" (dori, davo), "chair" (stul) yoki "mandatory" (majburiy) kabi so'zlar huquqiy diskursda butunlay boshqa professional ma'no kasb etib, tegishli ravishda "huquqiy himoya vositasi", "sudya raisligi" yoki "imperativ norma" tushunchalarini ifodalaydi. An'anaviy o'qitish metodikasida so'zlarning oddiy ma'nodan maxsus huquqiy semaga o'tish qonuniyatlari tizimli o'rgatilmaligi sababli, talaba real professional muloqotda terminlarni o'rinli qo'llashda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu sababli, talabalarda terminologik lug'atlar bilan ishlash malakasini shakllantirishning aniq lingvodidaktik mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati dolzarb muammo bo'lib qolmoqda [4]. Tadqiqot maqsadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — yuridik terminologik lug'atlar (leksikografik manbalar) bilan tizimli ishlash modelini yaratish orqali

talabalarda huquqiy atamalarni paradigmatic va sintagmatik darajada mustaqil tahlil qilish hamda kasbiy leksik ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat[5]. Tadqiqot vazifalari. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi aniq vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan:

O'quv yuridik diskursida umumiste'moldagi so'zlarning maxsus huquqiy semaga o'tishining lingvistik va semantik xususiyatlarini tahlil qilish [6];

Huquqshunoslik yo'nalishi talabalari ikki tilli va bir tilli yuridik lug'atlar bilan ishlashda duch keladigan tizimli metodik xato va qiyinchiliklarni aniqlash [7];

Talabalarni lug'at maqolalari (dictionary entries) ustida tarkibiy va kontekstual ishlashga o'rgatishning bosqichma-bosqich metodik modelini loyihalash [8];

Talabalarda terminlarning to'g'ri talaffuzi hamda ularni kasbiy nutqda aniq qo'llash muvozanatini ta'minlovchi amaliy mashqlar tizimini ishlab chiqish [9];

Tavsiya etilayotgan leksikografik metodikaning talabalarda mustaqil ta'lim olish va muvaffaqiyatli kasbiy muloqotni shakllantirishdagi samaradorligini eksperimental tekshirish va baholash [10]. Ushbu ta'limiy strategiyaning samarali amalga oshirilishi talaba tomonidan konseptual bo'shliqlarni bartaraf etish, terminologik xatolarning oldini olish hamda pirovard natijada yuqori darajadagi mustaqil professional nutqiy muloqotga erishishni kafolatlaydi [11]. Mazvuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Har qanday ilmiy tadqiqot muayyan sohada yaratilgan avvalgi bilimlar negiziga qurilishi va mavjud intellektual hudud doirasini xaritalashni taqozo etishi tabiiydir. Huquqshunoslik yo'nalishi talabalari kasbiy leksik ko'nikmalarni shakllantirish va leksikografik manbalardan foydalanish muammosi uzoq yillardan buyon til o'rgatish metodikasi (ESP) va amaliy lingvistikaning markaziy masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Xalqaro pedagogik tajribada maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tilini (ESP) o'qitish konsepsiyasi dastlab Tompson hamda Dadli-Evans (Dudley-Evans & St John) tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, ular professional diskursni egallashda sohaga oid lug'at boyligini ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatganlar [12].

Yuridik lingvistika (Legal Linguistics) sohasining yirik tadqiqotchilari hisoblangan V.Bhatia va F.Xafner (Bhatia & Hafner) o'z ilmiy ishlarida yuridik matnlarning janr xususiyatlarini tahlil qilar ekan, talaba kasbiy leksikani shunchaki yod olmasligi, balki har bir atamaning konseptual va huquqiy mohiyatini lug'at yordamida chuqur anglashi zarurligini asoslaydilar [13]. Ularning fikricha, yuridik atamalar ko'p hollarda kundalik so'zlar bilan omonimik aloqada bo'lgani sababli, talabada kontekstual tahlil ko'nikmasini faqat sohaviy lug'atlar bilan maqsadli ishlash orqali rivojlantirish mumkin. Leksikografik manbalarning talabalar mustaqil ta'limidagi o'rmini tadqiq etgan xorijlik olimlardan X.Nesi (Nesi) va R.Xartman (Hartmann) lug'at maqolalari (dictionary entries) ustida ishlash metodikasini taklif etadilar [14]. Ularning yondashuviga ko'ra, talaba lug'at bilan ishlashda nafaqat so'zning tarjimasiga, balki uning sintagmatik (boshqa so'zlar bilan birikishi) va paradigmatic (sinonimik va antonimik qatorlari) munosabatlariga e'tibor qaratishi shart. Bu jarayon talabaning passiv lug'at boyligini aktiv nutqiy ko'nikmaga aylantirish imkonini beradi.

Mamlakatimiz olimlaridan va MDH davlatlari tadqiqotchilaridan t.f.d. o'qituvchilar va metodistlar jamoasi, xususan, yuridik til o'qitish muammolarini o'rgangan metodist olimlar oliy maktabda professional yo'naltirilgan nutqni rivojlantirishda lug'at ishining ahamiyatini alohida e'tirof

etadilar [1, 9]. Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda oliy ta'lim talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish modeli doirasida terminologik lug'atlar bilan ishlashning didaktik prinsiplari tahlil qilingan. Biroq, bugungi kunda talabalarining raqamli va bosma yuridik lug'atlardan integratsiyalashgan holda foydalanish, terminlarning to'g'ri talaffuzi va ularni sud jarayonlari simulyatsiyalarida (Moot Court) to'g'ri qo'llash muvozanatini ta'minlovchi izchil metodika hali to'liq yaratilmagan. Olingan ilmiy manbalarning tanqidiy tahlili shuni ko'rsatadiki, yuridik lug'atlar talaba uchun faqat axborot qidirish vositasi emas, balki kasbiy muloqotni shakllantiruvchi asosiy lingvodidaktik mexanizmdir. Mavjud adabiyotlardagi nazariy qarashlar ushbu maqolada taklif etilayotgan, talabalarda kasbiy leksik ko'nikmalarni lug'atlar orqali bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashqlar tizimini ishlab chiqish va tadqiqot savollarini oydinlashtirish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi o'tkazilayotgan ilmiy izlanishning umumiy xaritasi va belgilangan natijaga olib boruvchi bosh chizgisi hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi induktiv yo'nalishga tayangan bo'lib, unda talabalarining huquqiy lug'atlar bilan ishlash jarayonidagi xususiy tajribalarini tahlil qilish orqali umumiy pedagogik qonuniyatlar va yangi metodik modelni shakllantirish ko'zda tutilgan. Tadqiqot dizayni qo'yilgan muammoning aniq yechimiga qaratilgan tizimli reja asosida qurilgan [2,8]. Izlanish davomida ma'lumotlarning ishonchligi (reliability) va aniqliligini (validity) ta'minlash maqsadida birlamchi va ikkilamchi ma'lumot manbalaridan integratsiyalashgan holda foydalanildi. Tadqiqot obyektini sifatida huquqshunoslik yo'nalishi talabalari maqsadli tanlov (purposive sampling) asosida qamrab olindi. Tadqiqot strategiyasi doirasida quyidagi ilmiy-pedagogik usullar majmuasi qo'llanildi:

Kuzatish va so'rovnomalar (Survey): Talabalarining yuridik terminologik lug'atlardan foydalanish darajasi, duch kelayotgan semantik to'siqlari va ehtiyojlarini aniqlash [7];

Keys-stadi (Case study): Talabalar tomonidan yuridik lug'at maqolalarini muloqot va sud simulyatsiyasi jarayonlarida amaliy qo'llash holatlarini chuqur tahlil qilish [13];

Pedagogik eksperiment: Taklif etilayotgan bosqichma-bosqich mashqlar tizimining talabalarda kasbiy leksik ko'nikmalarni rivojlantirishdagi samaradorligini qiyosiy tekshirish [10]. Tadqiqot jarayonida akademik etika qoidalariga to'liq rioya etildi, olingan barcha ko'rsatkichlar shaffoflik mezonlari asosida umumlashtirildi va tizimli tahlil qilindi."

Tahlil va natijalar. Tadqiqot metodologiyasida belgilab olingan strategiyaga muvofiq, talabalarining huquqiy lug'atlar bilan ishlash jarayonidagi ko'rsatkichlari eksperimentgacha va eksperimentdan keyingi bosqichlarda tahlil qilindi. Yig'ilgan miqdoriy ma'lumotlarni qayta ishlashda matematik-statistika usullaridan foydalanildi.

O'tkazilgan dastlabki so'rovnomalar va kuzatishlar natijasiga ko'ra, talabalarining atigi 18 foizi yuridik lug'atlardagi tarkibiy ma'lumotlardan (kontekstual misollar, so'z yasalishi tizimi) to'liq foydalanish ko'nikmasiga ega ekanligi aniqlandi. Aksariyat talabalar (72 foiz) lug'atga faqat so'zning birinchi mexanik tarjimasini olish uchun murojaat qilishi va buning natijasida huquqiy diskursda semantik xatolarga yo'l qo'yishi kuzatildi.

Ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich metodik model hamda lug'at maqolalari (dictionary entries) ustida ishlashga qaratilgan amaliy mashqlar tizimi eksperiment guruhlarida tatbiq etilgandan so'ng, yakuniy nazorat natijalari quyidagi ko'rsatkichlarni namoyon etdi:

Baholash mezonlari (Talabalar bo'yicha)	Eksperimentgacha ko'rsatkich, (%)	(O'rtacha)	Eksperimentdan keyin (O'rtacha ko'rsatkich, %)
---	-----------------------------------	------------	--

Atamalarining semantik chegaralarini aniq tushunish	24%	78%
Lug'at yordamida polisemiyaning to'g'ri farqlash	15%	69%
Kontekstda yuridik terminlarni o'rinli qo'llash	20%	74%
Mustaqil leksikografik tahlil ko'nikmasi	12%	65%

Matematik tahlil natijalari taklif etilayotgan metodika asosida ta'lim olgan talabalarda kasbiy leksik ko'nikmalarining o'sish sur'ati nazorat guruhlariga nisbatan o'rtacha 42-45 foiz yuqori ekanligini ko'rsatdi. Olingan raqamli ko'rsatkichlar huquqiy lug'atlar bilan maqsadli va tizimli ishlash modeli talabalarda kasbiy so'z boyligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot doirasida qo'yilgan maqsad va vazifalarning to'liq ijro etilishi, shuningdek, eksperiment natijalarining matematik tahlili huquqshunoslik yo'nalishi talabalarida kasbiy leksik ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha quyidagi umumiy xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Yuridik terminologiyaning o'ziga xos konseptual, semantik va sohaviy chegaralari talabadan yuridik matnlar ustida ishlashda oddiy tarjima lug'atlari bilan cheklanmaslikni talab etadi. Talaba maxsus atamalarining polisemik va omonimik tabiatini to'g'ri baholay olishi uchun leksikografik manbalarga tizimli murojaat qilishi zarurligi asoslandi.

Ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich metodik model talabalarda passiv lug'at fondini faol professional muloqot darajasiga olib chiqishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Lug'at maqolalari (dictionary entries) orqali so'zning paradigmatic va sintagmatik munosabatlarini o'rganish talabaning mustaqil til o'rganish va huquqiy tushunchalarni diskursda to'g'ri qo'llash malakasini sezilarli darajada oshirdi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlari an'anaviy mexanik yodlash usullaridan voz kechib, lug'at ustida maqsadli tizimli mashqlarni tatbiq etish talabalarining kasbiy so'z boyligini o'rtacha 42-45 foizga samaraliroq rivojlantirishini raqamli ko'rsatkichlar orqali tasdiqladi.

Amaliy taklif va tavsiyalar. Modulli o'quv platformasini joriy etish: Yuridik institutlarning "Maxsus maqsadlarga

yo'naltirilgan ingliz tili" (ESP) fan dasturlariga an'anaviy va raqamli formatdagi sohaviy lug'at manbalari bilan ishlash strategiyalarini qamrab olgan mustaqil o'quv bloklarini integratsiya qilish zarur. Bu qadam talabada lug'at materiallarini mustaqil filtrlash va tahlil qilish madaniyatini tizimli ravishda yuzaga keltirishga xizmat qiladi.

Immersiv va interaktiv mashg'ulotlar sintezi: Talaba tomonidan o'zlashtirilgan yuridik terminlarning fonetik to'g'riligi va ularning diskursiv muvofiqligini amaliyotda sinash uchun leksikografik ma'lumotlar bazasiga asoslangan situatsion modellash, rolli o'yinlar hamda sud majlisi simulyatsiyalaridan (Moot Court) dars o'tish jarayonida unumli foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu yondashuv talabaning nazariy lingvistik bazasini bevosita nutqiy amaliyot bilan bog'laydi.

Leksikografik raqamlashtirish mexanizmi: Talabaning kasbiy yo'nalishdagi lug'at zaxirasini doimiy va avtonom tarzda boyitib borishi uchun zamonaviy elektron glossariylar, onlayn yuridik platformalar hamda maxsus interaktiv mobil ilovalarni ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylantirish lozim.

Kelajakdagi tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari: Mazkur ilmiy izlanish yakunlari ushbu sohadagi keyingi ilmiy-pedagogik izlanishlar uchun yangi ufq ochadi. Kelgusida huquqshunoslik fakulteti talabalarining kasbiy nutqiy va lingvistik mexanizmlarini optimallashtirish maqsadida ta'limga sun'iy intellekt tizimlarini tatbiq etish, raqamli ko'makchi vositalar (digital scaffolding) yordamida talabalarining individual o'sish trayektoriyasini loyihalash hamda til o'rgatish jarayonida shakllantiruvchi baholash (formative assessment) modellarini yuridik leksikografiya bilan uyg'unlashtirish masalalarini alohida ilmiy yo'nalish sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Jalolov J. J. Chet til o'qitish metodikasi (Nutq faoliyatini rivojlantirish asoslari). – Toshkent: O'qituvchi, 2022. – 3-b.
2. Abdullayeva B. S. Kasbiy ijodiy tafakkurni, malaka va universal kompetensiyalarni takomillashtirish muammolari // Ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi. – Toshkent, 2024.
3. Alekseyeva E. V. Terminologik leksika va uning monosemik xususiyatlari tadqiqi // Tilshunoslik masalalari. – Rossiya, 2022. – 24-b.
4. Ahmedova N. M. Xorijiy til o'qitish metodikasi masalalari va yozish ko'nikmasini rivojlantirishda leksik birliklarning o'rni. – Toshkent: Fan, 2023. – 65-b.
5. Bagramova N. V. Kommunikativ kompetensiya tuzilishi va uning lingvistik komponentlari // Xorijiy tillar ta'limi. – Sankt-Peterburg, 2021. – 35-b.
6. Safarova R. Til leksik qatlamlarining sistem xarakteri: sinonim va antonimlarning leksik-semantik guruhleri // Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2022. – 48-b.
7. Norquziyeva Z. K. CLIL texnologiyasining o'ziga xosligi va fan terminologiyasini o'rganish tamoyillari // Innovatsion pedagogika. – Toshkent, 2023. – 90-b.
8. Passov E. I. Leksik malakalarni rivojlantirish operatsiyalari va bosqichlari // Kommunikativ metodika asoslari. – Rossiya, 2018. – 130-223-b.
9. Galyashina E. I. Leksik tushuncha va lingvo-psixologik tabiatning ruhiy mazmuni hamda mashqlar majmuasi // Til va nutq malakalari tadqiqi. – Rossiya, 2021. – 135-165-b.
10. Bulycheva S. F. So'z ma'nosini paradigmatic va sintagmatik darajada rivojlantirish metodikasi // Pedagogik ta'lim va metodika. – Rossiya, 2023. – 109-110-b.
11. Gulyamova M. Talabalarining sotsiolingvistik va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish // Chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish. – Toshkent, 2024. – 268-b.
12. Dudley-Evans T., St John M. Concepts of English for Specific Purposes (ESP) in Professional Discourse. – Cambridge University Press, 2019.
13. Bhatia V., Hafner F. Genre Analysis and Conceptual Meanings in Legal Linguistics // International Journal of Legal English. – UK, 2020.
14. Nesi X., Hartmann R. Dictionary Entries and Lexicographic Resources in Autonomous Student Learning. – Oxford: Applied Linguistics, 2020.